

VERHALEN VAN BRABANT

VERHALEN VAN BRABANT

GESCHIEDENIS EN ERFGOED
IN TIEN TIJDVAKKEN

DRS. JAN VAN OUDHEUSDEN

MET FOTO'S VAN MARC BOLSIUS

MET EEN VOORWOORD VAN

PROF. DR. ARNOUD-JAN BIJSTERVELD

Uitgeverij Waanders

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	6
JAGERS EN BOEREN ... - 0	8 - 22
1 KNOOPPUNT PAALGRAVEN	8
ROMEINEN EN GERMANEN 0 - 500	22 - 37
2 HEILIGDOMMEN AAN DE RIVIER	22
RIDDERS EN MONNIKEN 500 - 1100	38 - 49
3 APOSTEL, MAAR VAN WIE?	38
DE HERTOOG EN ZIJN STEDEN 1100 - 1430	50 - 111
4 IN HET BOS VAN DE HERTOOG	50
5 HET HUYS TE HELMOND	64
6 OM GODES WILLE	82
7 BLIJDE INKOMSTE	96
DE GOUDEN EEUW VAN BRABANT 1430 - 1550	112 - 145
8 ALS EEN LELIE TUSSEN DE DOORNEN	112
9 NIEUWE TIJDEN, NIEUWE VORMEN	128
OPSTAND EN OORLOG 1550 - 1650	146 - 161
10 SPOREN VAN STRIJD	146

GENERALITEITSLAND 1650 - 1795	162 - 175
11 VERZOEK AFGEWEZEN	162
EMANCIPATIE 1795 - 1900	176 - 235
12 OP GELIJKE VOET	176
13 VERLOREN POST DER BESCHAVING?	190
14 HET VATICAN VAN HET NOORDEN	206
15 HET BRABANT DAT MEN GEDROOMD HEEFT...	220
ZELFBEWUSTZIJN 1900 - 1950	236 - 283
16 EEN GLOEILAMPENFABRIEK IN HET ZUIDEN DES LAND	236
17 EEN HEFBOOM VOOR VOORUITGANG	254
18 OVERSTEKEN NAAR DE VRIJHEID, EN WEER TERUG	270
VAN HANDEN NAAR HOOFDEN 1950 - NU	284 - 299
19 WELVAARTSPLAN	284
GEBRUIKTE LITERATUUR	300
COLOFON	304

VOORWOORD

In 2009 kreeg de leerstoel 'Cultuur in Brabant' aan Tilburg University van de Provincie Noord-Brabant de opdracht om een boek met Verhalen van Brabant samen te stellen, dat gericht moest zijn op een breed publiek en op het geschiedenisonderwijs. Deze opdracht past bij de taakstelling van de leerstoel, omdat deze een sleutelrol vervult als het gaat om kennis van regionale geschiedenis, cultureel erfgoed en identiteit in Noord-Brabant. Vanuit een dynamische visie op erfgoed en vanuit het besef dat de maatschappelijke samenhang versterkt moet worden, levert de leerstoel een bijdrage aan het proces van identiteitsvorming en identificatie.¹ Op een wetenschappelijk verantwoorde manier wordt gezocht naar historische factoren van lotsverbondenheid en worden deze geanalyseerd. Het gaat hierbij om historische processen, ontwikkelingen, gebeurtenissen, personen, objecten en collecties die van betekenis zijn voor de geschiedenis en identiteit van Brabanders en van Brabant of Brabantse regio's.

In de beleidsnota Museumbeleid 2008-2011 uit 2007 verwoordt de Provincie Noord-Brabant haar ambitie om in deze bestuursperiode 'een scherpe definitie en beschrijving van de Collectie Brabant' te maken. Dat wil zeggen een waardering van objecten 'in termen van hun culturele of historische kwaliteit én de betekenis ervan voor de geschiedenis en identiteit van Brabant of Brabantse regio's'. Daarbij gaat het niet alleen om cultuur- en kunstgeschiedenis maar ook om natuurhistorie en de sociale en economische geschiedenis.² Dezelfde beleidsnota Museumbeleid bevat ook het voornemen van de Provincie om 'een samenhangende eigentijdse presentatie van het Brabantse culturele erfgoed te realiseren'. Daarbij moet meer samenhang worden aangebracht 'tussen het brede terrein van (erfgoed)organisaties die een onderdeel van het verhaal vertellen'. Daarnaast wil de Provincie 'stimuleren dat er een verbinding wordt gelegd tussen deze verhalen over de geschiedenis van Brabant en de huidige maatschappelijke situatie'.

Als uitvloeisel daarvan verleende de Provincie bovengenoemde opdracht aan de leerstoel 'Cultuur in Brabant'. Drs. Jan van Oudheusden schreef als onderzoeksmedewerker van de leerstoel de teksten en verzamelde het beeldmateriaal voor dit boek met *Verhalen van Brabant*. In 2013 zal bovendien nóg een boek verschijnen, een waarin niet de verhalen, maar het cultureel erfgoed in al zijn verscheidenheid en in onderlinge samenhang centraal zal staan.

Verhalen van Brabant biedt een inventarisatie van historische processen, ontwikkelingen, gebeurtenissen en personen en het daarmee te verbinden erfgoed, die van bepalende betekenis zijn voor de geschiedenis en identiteit van de inwoners van Brabant en van Brabantse regio's. Als richtsnoer voor de verhalen geldt de indeling van de geschiedenis in tien tijdvakken, naar analogie van het onderwijsmodel van de Commissie-De Rooy, zij het dat de begrenzing van de tijdvakken wordt aangepast aan momenten die voor Brabant van betekenis zijn. Per tijdvak worden één of meer verhalen verteld die karakteristiek zijn voor de periode. Daarbij wordt uitgegaan van een element van erfgoed, een evenement dan wel een kenmerkende ontwikkeling. Deze vormen de kern van het verhaal, maar worden tegelijk ingekaderd in de brede karakteristiek van het tijdvak.

¹ Zie ook A.J.A. Bijsterveld, *Maakbaar erfgoed. Perspectieven op regionale geschiedenis, cultureel erfgoed en identiteit in Noord-Brabant* (Tilburg 2009) 172-175.

² Museumbeleid 2008-2011 (28 augustus 2007) 15-17.

Zodoende worden ze verklaard in hun ontstaan of ontwikkeling. In totaal zijn zo negentien verhalen geschreven. Bij de selectie van de verhalen is gestreefd naar een evenwichtige spreiding over thema's als ruimte, politiek en bestuur, sociale en economische ontwikkelingen, religie en cultuur, en tevens naar een verdeling over de Noord-Brabantse regio's. Aangezien het de opzet is om de verhalen en het cultureel erfgoed onderling in verband te brengen, komt er een variëteit in categorieën en soorten van erfgoed aan de orde. In feite ontstaat zo een canon van de Noord-Brabantse geschiedenis, zonder enige aandrang tot canonisering. Dit boek is een verzameling van *grand* en *small narratives* die als uitgangspunt kunnen dienen voor erfgoedbeleid en als ijkpunt en inspiratiebron voor wetenschappelijke en publieksgerichte projecten, met name in het voortgezet en volwassenenonderwijs.

Op deze manier wordt recht gedaan aan wat erfgoed in wezen is: het bestaat uit de materiële en immateriële resten van het verleden die door mensen voortdurend zijn en worden geladen met emotie en betekenis. Willem Frijhoff benoemt erfgoed als 'iets wat je uit het verleden krijgt toebedeeld of aangereikt met de opdracht er iets mee te doen en het door te geven aan de mensen na jou'.³ Het verhaal van en over het erfgoed is dus dynamisch, doordat mensen steeds nieuwe, andere betekenissen toevoegen aan de erfenis uit het verleden. Het is de taak van ons, mensen van 2011 in het algemeen en van de hoeders en kenners van erfgoed in het bijzonder, dat verhaal door te vertellen en nieuwe duidingen te geven van erfgoed. Dit boek staat een benadering van erfgoed voor die mensen in staat stelt tot individuele en collectieve toe-eigening en koppeling aan de eigen emotionele en intellectuele bagage. Zodoende kunnen mensen wortelen op de plaats waar zij wonen en tussen de mensen om hen heen. Wanneer in onderwijs, toerisme en erfgoedbeleid de nadruk wordt gelegd op het creëren van beleving, gaat het dan ook om het aanreiken van mogelijkheden tot toe-eigening en betekenisgeving, voor iedere leeftijds- of doelgroep. Dat zal resulteren in empathie, groeiende nieuwsgierigheid, toenemende kennis en een groter draagvlak voor het behoud van erfgoed. En, zeker zo belangrijk, het stelt huidige en toekomstige generaties in staat erfgoed te gebruiken als inspiratiebron bij het zoeken van antwoorden op actuele ruimtelijke, economische en sociaal-culturele vraagstukken. Dit boek biedt daarvoor de content en de context.

Graag bedanken de auteur en ondergetekende dr. Wies van Leeuwen van de Provincie Noord-Brabant, drs. Henk van de Wal en drs. Johan de Bruijn van Uitgeverij Waanders, Loes Visch van XXIV Boekproducties, fotograaf Marc Bolsius, Nico Arts en Marco Vermunt, stadsarcheologen van Eindhoven en Bergen op Zoom, grafisch vormgeefster Wanda van Riet en haar medewerkers en de bestuursleden van de Stichting Volkskundeleerstoel Brabants Heem voor hun medewerking aan de totstandkoming van dit boek.

Arnoud-Jan Bijsterveld
Hoogleraar Cultuur in Brabant aan Tilburg University
Tilburg, 2 januari 2011

3 Willem Frijhoff, *Dynamisch erfgoed*
(Amsterdam 2007).

JAGERS EN BOEREN

... - 0

- Jagers en verzamelaars trekken rond
- Boeren gaan zich vestigen en geven vorm aan het landschap
- In het landschap worden bezielde plekken ervaren
- Begraafplaatsen blijven eeuwen achtereen in gebruik
- Uitputting van de bodem leidt tot een ecologische en economische catastrofe

► Reconstructie van het grafmonument

Bij het knooppunt Paalgraven, waar de A50 en de A59 samenkomen, ligt de grootste prehistorische grafheuvel die in Nederland is opgeworpen. Na zijn ontdekking in de jaren dertig werd hij bekend als het 'Vorstengraf van Oss'. In 2003 werd op deze plek een reconstructie geplaatst met een doorsnede van de grafheuvel.

Foto: Marc Bolsius

1 KNOOPPUNT PAALGRAVEN

Eeuw na eeuw was de heuvel met ontzag benaderd. Aanvankelijk uit respect voor de verre voorouder die, zo wist men, eronder begraven lag. Veel later waren het verhalen over geesten en kabouters die reizigers deden huiveren als ze op hun weg tussen Den Bosch en Grave op de lege en bij tijden gure heidevlakte oog in oog kwamen te staan met de Hansjoppenberg, zoals hij toen werd genoemd. Maar in de jaren dertig van de vorige eeuw was de herinnering aan dat alles geheel vervaagd. Misschien hield het verband met de veranderde omgeving: het ooit lege terrein was inmiddels bebost geraakt, in de buurt was een uitspanning gebouwd en hier en daar had men percelen heidegrond ontgonnen. Of had het meer te maken met de onttovering en de nuchterheid van de moderne maatschappij, die niet erg ontvankelijk meer is voor de *genius loci*, de geest van een plek? Hoe dan ook, de ooit zo tot de verbeelding sprekende geschiedenis van dit landschap met zijn opmerkelijke sporen was goeddeels verstomd. Geen wonder dus dat de werklozen die destijds, in januari 1933, in opdracht van de gemeente Oss in deze uithoek een terrein kwamen egaliseren voor de uitbreiding van een nabijgelegen woonwagenkamp, zonder veel omhaal begonnen met het weggraven van 'diejen bult'.

Eén man echter bleef alert, namelijk de Osse gemeentearchivaris Jan Cunen. Toen hij hoorde dat er bij het graafwerk enkele aardewerken potten tevoorschijn waren gekomen, was hij ter plekke gaan kijken. En omdat hij meende in het heuvelachtige terrein een 'oud Germaansch urnenveld' te kunnen herkennen, nam hij contact op met professor Holwerda, archeoloog en directeur van het Rijksmuseum voor Oudheden in Leiden. Via de regionale correspondent van het museum werden daarop enkele ervaren gravers beschikbaar gesteld.

Toen een van hen, Toon van Dreumel uit Wijchen, bij het doorspitten van de grote heuvel op zeker moment iets zag blinken, hadden zij de tegenwoordigheid van geest om niet verder te gaan,

maar eerst hun opdrachtgever te waarschuwen. Terecht, zo werd duidelijk in de dagen en maanden daarna. Want de Osse heide bleek het domein van een hoogst belangrijk prehistorisch monument, dat een van de meest spectaculaire archeologische vondsten herbergde die ooit in Nederland werden gedaan.

De al gedeeltelijk afgegraven heuvel openbaarde zich als een grafmonument dat dateerde uit de vroege ijzertijd, zo rond 600 voor Chr. Met een doorsnede van 53 meter is het de grootste grafheuvel die in Nederland is opgeworpen. Daarbij waren heideplaggen gebruikt, en zelfs als de heuvel niet hoger dan een meter is geweest – maar vermoedelijk was dat meer – had men daarvoor een terrein van maar liefst 15.000 m² moeten afplaggen. Onder deze indrukwekkende heuvel waren de crematieresten van een man begraven, niet zoals gebruikelijk in een urn van gebakken klei, maar in een voor deze streken uiterst zeldzame bronzen wijnemmer, een *situla*, vrijwel zeker afkomstig uit het Alpengebied. Deze emmer bevatte bovendien een kromgebogen ijzeren zwaard, waarvan het houten gevest met goud was ingelegd, en voorts onderdelen van een paardentuig, messen en andere metalen voorwerpen. Wie een dergelijke uitzonderlijke laatste rustplaats krijgt toegemeten, moet voor zijn omgeving wel een belangrijk man zijn geweest, zo was de begrijpelijke redenering. En zodoende werd de vondst op de heide al snel omgedoopt tot het Vorstengraf van Oss. Maar is dat wel een passende omschrijving? Was de dode wel een vorst, een heerser in onze zin van het woord? Wat weten we eigenlijk met zekerheid over hem en zijn wereld en over al die anderen die hier in prehistorische tijden hebben geleefd?

Eén man echter bleef alert, namelijk de Osse gemeentearchivaris Jan Cunen

◀ Bronzen situla

De bronzen wijnemmer, de zogeheten *situla*, met een deel van de inhoud, waaronder het gebogen zwaard en delen van een paardentuig. De foto toont de toestand na restauratie, waarbij delen werden aangevuld met kunststof

Rijksmuseum voor Oudheden, Leiden

ARCHEOLOGIE

Ons beeld van de vroege culturen in deze streken is eigenlijk niet meer dan een ruwe schets, waarvan de omtrekken met aarzeling en onzekerheid worden neergezet en waarvan delen noodgedwongen oningevuld blijven. De enige bron van kennis is het archeologisch onderzoek van nederzettingen en begraafplaatsen, waarbij grondsporen in kaart worden gebracht, monsters worden genomen van zaden en stuifmeelpollen, artefacten verzameld en zo meer. Het treft dan natuurlijk wel dat deze provincie door kenners wordt beschouwd als de archeologisch best onderzochte regio van noordwest-Europa.

De basis daarvoor werd al gelegd in de eerste helft van de negentiende eeuw, toen dr. C.R. Hermans, oprichter en bibliothecaris van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, aandacht vroeg voor *Noordbrabants Oudheden*, zoals de titel luidde van het boek dat hij daarover schreef. Op zijn aandringen gingen 'urnenprikkers' in de provincie aan de gang met het doorgraven van oude grafheuvels en het verzamelen van de 'Germaansche lijkbussen'. Pas in de twintigste eeuw kreeg dit een vervolg met wetenschappelijk grafheuvelonderzoek – en felle onderlinge concurrentie – vanuit het Rijksmuseum voor Oudheden in Leiden en de Universiteit van Groningen. Zo ontstond er inzicht in de periodisering van de Brabantse prehistorie en geleidelijk ook een besef van de rijkdom van het Brabantse bodemarchief. De inrichting van een eigen museum in de voormalige Bossche Sint-Jacobskerk door het Provinciaal Genootschap in 1925 en de uiteindelijke oprichting in 1947 van de Stichting Brabants Heem, inclusief een gelijknamig tijdschrift, zorgden ervoor

▼ Prehistorische urnen

Bij een van zijn artikelen over Brabantse prehistorie, in dit geval over 'De potjesberg in de heide, te Son bij Eindhoven', beeldde C.R. Hermans prehistorische 'lijk-urnen' af, die eind achttiende eeuw in Alphen waren gevonden door Godefridus Hermans, prelaat van de abdij van Tongerlo.

Collectie auteur

dat archeologische belangstelling en kennis verbreid werden, ook bij amateurs. Vooral na de Tweede Wereldoorlog ging verdere professionalisering van de archeologie hand in hand met democratisering, gevolg van een grote betrokkenheid vanuit de heemkunde. De aanstelling in de jaren zestig van een professioneel provinciaal archeoloog bood verdere structuur en stimulans aan het onderzoek. Geleidelijk aan verschoof ook de vraagstelling: van de vondsten en objecten en de datering daarvan naar de mensen die deze hadden achtergelaten, in een poging de prehistorische samenleving in deze streken en de verschillende facetten daarvan in beeld te krijgen. Brede en langlopende onderzoeksprogramma's op dit gebied die vanaf de jaren zeventig werden ondernomen, vooral vanuit de beide universiteiten van Amsterdam en die van Leiden, beginnen nu hun vruchten af te werpen. Door zorgvuldige analyse van de verzamelde gegevens, vergelijking met de uitkomsten van bijvoorbeeld antropologisch, etnografisch en ander onderzoek en door naast wetenschappelijk inzicht ook gebruik te maken van verbeeldingskracht bij de interpretatie van dat alles, wordt het mogelijk een voorbije wereld in grote lijnen te reconstrueren: het landschap, de plaats van de mens daarin, zijn onderlinge verbanden en zo mogelijk zijn wereldbeeld.

JAGERS WORDEN BOEREN

De oudste menselijke activiteiten in wat nu Noord-Brabant is, gaan mogelijk heel ver terug en zijn ook daarom erg moeilijk te dateren. Ze liggen in de oude steentijd, ergens tussen 250.000 jaar en 40.000 jaar voor Chr. Het is echter hoogst onzeker of we deze mensen wel tot onze voorouders mogen rekenen. Want als het klimaat guurder werd en de omgeving onherbergzamer trokken ze ook weer weg en zo zijn er lange periodes – van mogelijk wel duizenden jaren – waarin deze streken onbewoond waren. Pas sinds het

▲ Grafheuvels op de Regte Heide

Het grafveld op de Regte Heide bij Goirle is vanaf ongeveer 1850 voor Chr. gedurende ruim duizend jaar in gebruik geweest. In 1935 zijn de paalkransheuvels op de foto opgegraven en daarna gereconstrueerd. Na een periode van verwaarlozing zijn ze in 1980 gerestaureerd.

Foto: auteur

einde van de laatste ijstijd, zowat 10.000 jaar voor Chr., is er sprake van een goeddeels ononderbroken lijn van menselijke activiteit die doorloopt tot in onze eigen tijd. Bewoners kunnen we echter ook deze mensen niet noemen want ze hadden geen vaste woonplek. Het waren jagers die over de ijl begroeide toendra's het spoor van de rendierkuddes volgden. Bij Geldrop zijn sporen teruggevonden van een jagerskamp. Zij hadden er tenten van rendierhuid opgeslagen. Daar zijn stukjes verbrand been teruggevonden als restant van een vuurplaats en ook schilfers en splinters vuursteen op de plek waar ze hun werktuigen maakten, zoals pijlpunten en krabbers waarmee ze de huiden ontdeden van vleesresten en vet.

Ook uit de middensteentijd, vanaf circa 8.000 voor Chr., zijn sporen van jagerskampen teruggevonden. Het klimaat was intussen milder geworden en de ijzige toendra had plaatsgemaakt voor een begroeiing met den en berk, later ook eik en els. In dat landschap trokken opnieuw groepen mensen rond, levend van jacht en visvangst, van vruchten en eetbare planten.

Nog weer later, in de jonge steentijd, kwamen ingrijpende veranderingen op gang die het aanzien van het landschap voorgoed zouden veranderen. De geleidelijke introductie van de landbouw in deze streken, die begint rond 3200 voor Chr. – later dan elders in Nederland – en die pas eeuwen nadien een wat bredere verspreiding kreeg, leidde ertoe dat mensen zich blijvend op één plek gingen vestigen en huizen bouwden, dat zij langzamerhand de tijd kregen om zich nieuwe technieken eigen te maken, bijvoorbeeld pottenbakken, het weven van textiel en uiteindelijk ook het bewerken van metaal, en dat ze bezit verwierven, waaruit dan weer een zekere maatschappelijke en culturele ontwikkeling voortvloeide. De gronden in deze streken zijn altijd arm geweest. Vanaf het begin was er daarom de noodzaak om het bewerken van de noodgedwongen kleine akkers te

▲ Grafheuvel bij Toterfout

Bij Toterfout, een gehucht bij Oerle in de gemeente Veldhoven, ligt deze ringwalgrafheuvel in de vorm van een acht. Hij dateert uit circa 1350 voor Chr., de vroege bronstijd. De grafheuvels bij Toterfout en het nabijgelegen Halve Mijl werden tussen 1948 en 1952 wetenschappelijk onderzocht.

*Regionaal Historisch Centrum
Eindhoven*

combineren met het extensief weiden van vee – zowel runderen als schapen en varkens – op de woeste gronden. De nieuwe levenswijze leidde tot de eerste ingrepen van de mens in het landschap. Er werden boerderijen gebouwd, aanvankelijk één, hooguit twee per nederzetting, grote woonstalluizen waarin uitgebreide families woonden, verdeeld over verschillende generaties, mens en vee onder één dak bijeen. De akkers van de prehistorische boeren werden gewonnen door rooibouw, dat wil zeggen door het afbranden en ruimen van het natuurlijke loofbos met behulp van stenen bijlen. Ze werden vervolgens bewerkt met een eergetouw, een primitieve ploeg die door runderen werd getrokken. Aanvankelijk kon de natuurlijke begroeiing zich nog redelijk van zulke ingrepen herstellen, maar op zeker moment werd het bos opener en de grond schraler, waardoor de heide zich begon uit te breiden. Daarmee werd een nieuw en uiteindelijk dominant element in het Brabants landschap ingebracht, dat eeuwenlang bepalend zou zijn voor het aanzien en het karakter van deze streek.

GRAFHEUVELS

Het was in deze tijd, vanaf circa 2000 voor Chr., dat ook het gebruik van bronzen gereedschappen, wapens en andere voorwerpen geleidelijk algemener werd. Dit duurde tot ongeveer 800 voor Chr., toen steeds vaker ijzer als materiaal in gebruik kwam, niet omdat het sterker is dan brons of gemakkelijker te bewerken, maar omdat de grondstof veel ruimer voorhanden was dan het koper en tin, waarvan brons werd gemaakt. Doordat er uit deze tijd meer en ook meer diverse vondsten zijn gedaan, krijgt de bewoning in de bronstijd en de ijzertijd voor ons ook wat meer reliëf, al is het aantal teruggevonden nederzettingen nog altijd beperkt. De meest zichtbare restanten

▲ Urnenveld in Someren

Voorafgaand aan de bouw van de nieuwe woonwijk Waterdael in Someren werd tussen 1991 en 1997 het terrein onderzocht. Daarbij kwam behalve een dertigtal ijzertijdboerderijen ook een compleet urnenveld met 185 graven onder de akkers tevoorschijn. De kringen van de greppels rondom de graven tekenen zich scherp af tegen het dekzand.

Foto: Fokko Kortlang, Eindhoven

van de menselijke activiteit zijn de grafheuvels die op tientallen plaatsen in Noord-Brabant werden opgeworpen, vooral – maar niet uitsluitend – op de hoger gelegen zandgronden in het zuiden van de provincie, in de Kempen en de streek onder Tilburg en Breda. Doden – dat wil zeggen de meest aanzienlijken onder hen, mogelijk alleen de familieoudsten met hun bijzondere plaats in de afstammingslijn – werden destijds verbrand tijdens een ongetwijfeld uitvoerige rituele plechtigheid, waarvan we echter nauwelijks iets weten. Over de asresten, verzameld in een urn, wierp men met pluggen van gras, later van heide, een grafheuvel op. Vaak was deze rond met een doorsnede die aanvankelijk omstreeks 26 meter bedroeg, maar bij jongere heuvels gemiddeld zo'n 12 meter. Een greppel of een paalkrans om de heuvel markeerde de afscheiding tussen de grafplaats en het land van de levenden. Er zijn in de provincie meer dan tweehonderd van deze heuvels uit de Bronstijd teruggevonden, maar veel daarvan gingen verloren bij de ontginning van de ooit onafzienbare Brabantse heidevelden in de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. Een aantal bleef bewaard en wordt nu – gerestaureerd en wel – als monument gekoesterd, zoals op de Regte Heide onder Goirle en bij Toterfout-Halve Mijl in de buurt van Veldhoven.

URNENVELDEN

Vanaf de late bronstijd, ruim duizend jaar vóór het begin van de jaartelling, moet zich in deze streken een betrekkelijk sterke groei van de bevolking hebben voorgedaan, vermoedelijk als gevolg van grotere landbouwopbrengsten. Door de toenemende bevolking werd een steeds groter beslag op de ruimte gelegd. Natuurlijk was de omvang van de bevolking destijds onvergelijkbaar met de verhoudingen in onze tijd. Ook op het hoogtepunt in de vroege ijzertijd, rond 600 voor Chr., zullen er niet meer dan twee tot hooguit zes personen per km² hebben geleefd. Maar toch raakte het landschap in deze tijd geleidelijk aan opgevuld met nederzettingen, groepjes van niet meer dan drie tot zes woonstalboerderijen. Deze waren overigens wel kleiner dan voorheen, wat er op wijst dat de traditionele grote familieverbanden vermoedelijk in kleinere eenheden werden opgedeeld. De bijbehorende akkers bestonden uit kleine vierkante percelen van circa 40 bij 40 meter, met lage wallen of heggen eromheen. Bemesting was destijds nog niet gebruikelijk, mest was hoe dan ook amper beschikbaar. De schrale zandgronden raakten dus snel uitgeput en daarom werden voortdurend nieuwe akkers ontgonnen. Zo ontstonden op den duur uitgestrekte akkercomplexen, zogeheten *celtic fields*, met een oppervlakte van wel tientallen vierkante kilometers, waarvan overigens steeds maar een heel klein deel daadwerkelijk werd bewerkt. Het merendeel lag braak of werd gebruikt als weidegebied voor het vee. Was het na verloop van een generatie, dat wil zeggen na pakweg twintig, vijftig jaar nodig om een bouwvallig geworden, want geheel houten boerderij te vervangen, dan werd deze herbouwd in de nabijheid van de akkers die op dat moment in gebruik waren. Met de landbouwgrond verplaatste dus ook de bijbehorende bebouwing zich in de loop van de tijd door het landschap.

Dat gold echter niet voor de grafvelden van deze gemeenschappen. De ligging daarvan bleef eeuwenlang onveranderd en de begraafplaatsen waren doorgaans al die tijd in gebruik, zij het dat per één of twee generaties soms maar een enkele begraving op de traditionele manier plaatsvond. Maar vanaf circa 1100 voor Chr. trad een verandering op in de manier van begraven, die de indruk wekt dat de individualiteit van de doden meer nadruk kreeg. Kwam het voordien vaak voor dat doden in een al bestaande grafheuvel werden bijgezet, soms door een nieuwe heuvel over een oudere

▼ Gereconstrueerde ijzertijd-boerderij

Bij opgravingen in Ussen, een wijk van Oss, werden de sporen teruggevonden van boerderijen uit de ijzertijd, rond 600 voor Chr. Op basis daarvan is in het Historisch Openlucht Museum in Eindhoven een reconstructie gebouwd van een dergelijke boerderij, waarin mens en dier onder één dak leefden.

*Historisch Openlucht Museum
Eindhoven*

◀ Opgraving van het Vorstengraf

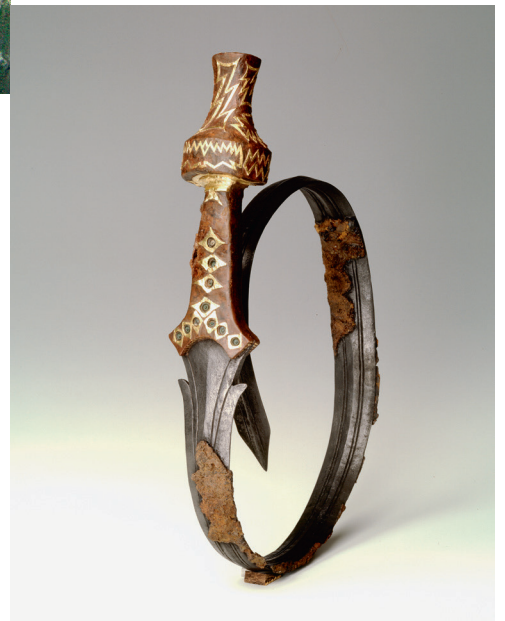
Deze opname, tijdens de opgraving in 1997 gemaakt vanuit een hoogwerker op 35 meter hoogte, toont ongeveer een kwart van de grote grafheuvel. De omtrek daarvan is te herkennen aan de greppel die als een dunne gebogen lijn van rechtsboven naar links loopt. De kleine zwarte vlek rechts onderin is de kuil waar de bronzen emmer gevonden werd. Deze was ingegraven in een oudere en ook kleinere grafheuvel, waarvan de omtrek zich aftekent als een donkere gebogen lijn.

*Universiteit van Leiden,
faculteit archeologie*

heen op te werpen, soms door een urn in te graven in de rand van de heuvel, na die tijd kregen de doden steeds vaker een eigen grafplaats: een urn of een doek met asresten in een ondiepe kuil, omgeven door een greppel of liggend onder een laag plaggenheuveltje. En niet langer werden slechts enkelen uit een gemeenschap bijgezet, maar het lijkt erop dat iedereen een dergelijk graf kreeg. Zo ontstonden op tal van plaatsen in Brabant uitgestrekte urnenvelden, met tientallen of zelfs honderden begravingen, vaak juist ook weer in de nabijheid of op de plek van de oudere grafheuvels uit de midden-Bronstijd.

MYTHISCHE LANDSCHAPPEN

De bestendigheid van de grafvelden in de loop van de tijd – die zich in sommige gevallen zelfs uitstreckte van de jonge steentijd tot in de ijzertijd, dat wil zeggen zowat tweeduizend jaar – is natuurlijk niet zonder betekenis. Het waren immers niet zozeer de doden die hier begraven werden, als wel de voorouders. Dat begrip lijkt bijna vanzelfsprekend, maar het moet voor de gemeenschappen die de doden begroeven een meer dan gewone betekenis hebben gehad. Voorouders hadden een prominente plaats in hun wereldbeeld. Zij werden gezien als de werkelijke eigenaren van de grond, die essentieel was voor deze landbouwgemeenschappen en letterlijk de basis vormde onder hun bestaan. De voorouders waren immers degenen die de grond ontgonnen hadden, die deze hadden doorgegeven en die – zo werd gemeend – de vruchtbaarheid daarvan bewaakten. Daarom werden zij hier met steeds nieuwe bijzettingen en met steeds terugkerende begrafeniserituelen geëerd. Het lijkt erop dat de toenmalige bewoners op die manier tevens uiting gaven aan de onderlinge banden van de lokale gemeenschap op en

▲ Kromgebogen zwaard

Het zwaard uit het graf van Oss werd in 1992, ruim een halve eeuw na de ontdekking, opnieuw gerestaureerd door J. Kempkers. De oorsprong van het bijzondere zwaard, waarvan het handvat was ingelegd met goud, moet in Zuid-Duitsland worden gezocht.

Rijksmuseum voor Oudheden, Leiden